

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

XƏDİCƏ KƏBLƏ BƏDƏL qızı CƏFƏROVA

İNGİLİS POSTMODERN NƏSRİ VƏ VİKTORİAN ROMANI.
Y.MAKYUEN YARADICILIĞI

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Qorxmaz Həsi oğlu Quliyev

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Ülfət İsmayıl qızı Bədəlbəyli

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əzizə Qurban qızı Məmmədova

Aparıcı təşkilat: AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsi

Müdafiə _____ 2018-ci il saat _____ -da Azərbaycan Dillər
Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcələri
almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081
Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Britaniya tarixinə adı qızıl hərflərlə yazılmış və kraliça Viktoriyanın şərəfinə viktorian dövrü adlandırılan XIX əsr hər bir ingilisin yaddaşında həm qürur, həm də utanc hissi oyadır. Bu yüzillikdə müasir həyatımızı asanlaşdıran bir sıra kəşflər edilsə də, dövrü nəşrlər və kitab çapı geniş vüsət alsada, bir sıra xalqlar ingilis işğalına məruz qalmış və istismar olunmuşlar. Viktorian dövrü özünəməxsus dəyərlər sistemi də yaratmış və insanlar cəmiyyətdə hökm sürən sərt ictimai qınağın təzyiqini daim öz üzərlərində daşımaqla bəzən ikili həyat sürmüş, fikirlərini, acı həqiqətləri açıq şəkildə ifadə etməkdən çəkinmişlər. Müasir dövrdə postmodernizm özünün hər şeyi ehtiva etmək və hər şeyi inkar etmək prinsipləri ilə viktorian dövrünü də diqqətdən kənar qoymamış, müxtəlif yollarla viktorian romanlarını dekonstruksiya etməyə, dövrün adət-ənənələrini və nailiyyətlərini yenidən dəyərləndirməyə çalışmışdır. İngilis özünəməxsusluğu burada da özünü göstərmiş və biz yeni bir janrın, neoviktorian romanının yüksəlişinin şahidi olmuşuq.

Postmodernizm özünün “qaydasızlığı” və daha “gənc” olması səbəbindən bu dövrə münasibəti həm müasir dövr prizmasından, həm də istənilən forma və məzmununda ifadə etməyə imkan yaradır. Elə bu baxımdan viktorian romanını məhz postmodernizm rakursunda nəzərdən keçirmək, viktorian ənənələrə və romanına ikili münasibətin səbəblərini öyrənmək, viktorian romanının müasir ingilis yazıçılarının yaradıcılığında necə bir iz qoyduğunu araşdırmaq və viktorian romanı ilə postmodern əsərlər arasındakı dialektik vəhdəti izləmək aktual problemə çevrilir.

Hər bir xalqın keçmiş ənənəsi unikal xarakter daşıdığından onun postmodernizmi – keçmiş ənənəyə münasibəti də fərqli olur. Postmodernistlərin “hər şey nə vaxtsa da olub, indi yalnız təkrar olunur və günəşin altında təzə heç nə yoxdur” fikrində olması bizləri vadar edir ki, postmodernizmi daha yaxşı anlamaq üçün ona tarixi kontekstdə yanaşaq və nəinki modernizmə, həm də modernizmdən əvvəlki dövrlərə radikal münasibətini başa düşək. Bütün bunlar postmodernizmi özündən əvvəlki ədəbi irsdən asılı vəziyyətə qoyduğundan, bizə yalnız bir şeyi araşdırmaq qalır: o “hər şey” hal-hazırda “necə” təkrar olunur və bütün bunlar ədəbiyyatda öz əksini “necə” tapır? Məhz buna görə də ingilis postmodernizminin tarixi köklərinin araşdırılması, onun başlıca prinsiplərinin ortaya qoyulması, “böhranla barışığı” təbliğ edən postmodernistlərin əslində hansı məqsədə xidmət etdiklərini elmi tədqiqatla cəlb etmək hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Müstəqilliyini əldə edəndən bəri respublikamız dünyada gedən globallaşma prosesindən kənarda qalmamış, müasir ədəbi proseslərə milli və bəşəri dəyərlərdən çıxış edərək fəal şəkildə qoşulmağa çalışmışdır. Elə bu ehtiyacdən irəli gələrək 2011-ci ildən bəşəriyyətdə maraq doğuran global xarakterli məsələlərə dair geniş spektrli dialoq, fikir mübadilələri və müzakirələr aparmaq məqsədilə Bakı Beynəlxalq Forumu fəaliyyətə başlamış, 2012 ("Postmodernist mədəniyyətdə ənənəvi dəyərlər sistemi") və 2013-cü illərdə ("Postmodern dövrdə milli özünüdərk") postmodernizmi özünün aktual mövzusu olaraq seçmişdir.

Postmodernizmin həm fəlsəfi, həm də estetik konsepsiya kimi diaxron və sinxron kəsimlərdə öyrənilməsi müasir dövr ədəbiyyat nümunələrimizin dəyərləndirilməsi, ölkə kontekstlərini aşan *Zeitgeist* (zamanın ruhunu) təsirinin ədəbiyyatımızdakı inikasını və XXI əsrdə yaranmaqda olan yeni müstəqil Azərbaycanlı mentallığının dərk olunması baxımından milli ədəbiyyatşünaslığımız üçün də aktual xarakter daşıyır.

Bəs niyə məhz ingilis postmodernizmi? Əvvəla, ona görə ki L.Sternin "Centlemen Tristram Şendinin həyat və fikirləri" (1759) özünün parodiya və təhkiyə ilə eksperimentlərinə görə nəinki ingilis, ümumiyyətlə, postmodernizmin ilkin sələfi sayılır; XIX əsr ədəbiyyatında da postmodernizmdə olduğu kimi maarifçilik ideyalarına hücumlar, parodiya və ədəbi oyunlara C.Q.Bayronun satiralarında (xüsusilə də, "Don Juan" əsərində), T.Karlaylın "Sartor Rezartus" (1834) əsərində, L.Kerrol və O.Uayldın əsərlərində və C.Coysun "Finneqanın yası" (1939) əsərində rast gəlinir. İkincisi, ona görə ki ingilis ədəbiyyatı güclü modernist ənənələrə sahib olduğundan bu ədəbiyyatın nümunəsində postmodernizmi (modernizmlə dialektik münasibətləri səbəbindən: bir tərəfdən modernizmi davam etdirib, digər tərəfdən inkar etdiyindən) öyrənmək məqsədəuyğun olduğu kimi, həm də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, postmodernizmi daha yaxşı anlamaq və onun inkişafını hər hansı bir xalqın yox, məhz qədim inkişaf tarixinə və ədəbi ənənələrə malik ingilis xalqının ədəbiyyatında izləmək bizlərə özümüzü, yaşadığımız dövrü daha dərinləndirən dərk etməyə, bizə dikte olunan yox, arzuladığımız həyatı yaşamağa və fəal vətəndaş mövqeyinə keçməyə həvəsləndirə bilər.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. XIX əsr viktorian və XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəlinə təsadüf edən ingilis postmodern ədəbiyyatı dissertasiya işinin obyektini təşkil edir. Y.Makyuenin "Zamana qovuşmuş uşaq", "Əbədi məhəbbət", "Günahın yuyulması", "Çezil sahilində" və "Qoz qabığı" əsərlərində ingilis postmodern nəsrinin təkamülünü və onun viktorian romanları ilə varislik əlaqələrini öyrənmək dissertasiya işinin

predmetini təşkil edir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Postmodernizm dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da geniş tədqiqata cəlb edilmiş, Q.Quliyev, N.Kamal, A.Əsədova, S.Şərifova¹ və b. mövzunu ardıcıl şəkildə işləmiş, Ə.Cahangir, İ.Fəhmi və digərləri postmodernizmə aid ədəbi-tənqidi məqalələri dilimizə çevirmiş, baş redaktoru Aydın Xan (Əbilov) olan “e-Dalğa” şəbəkə dərgisinin iki sayı postmodernizmə aid yerli və xarici müəlliflərin yazılarını bir araya gətirmişdir. Dissertasiyanın postmodernizmə aid bölməsi işlənərkən yerli mənbələrlə yanaşı, B.Makheyli, K.Hart, İ.İlin, İ.Nikitina², A.İ.İzvekova, B.Nikol, S.Sim kimi xarici müəlliflərin işlərinə də istinad edilmişdir.

Viktorian dövrü, viktorian və neoviktorian romanları işlənərkən əsasən ingilisdilli və rusdilli mənbələrə müraciət olunmuşdur: H.Blum, L.Ceyms, K.Qutleben, N.A.Solovyova³, L.Q.Andreyev, D.Deyçis və b.

Müasir Britaniya ədəbiyyatı işlənərkən tədqiqatçı N.Bentli, H.Diks, R.Brədford, A.Li, O.Cumaylo⁴, N.Kireyeva kimi nüfuzlu müəlliflərin tədqiqatlarından bəhrələnmişdir.

Müasir Britaniya ədəbiyyatının sütunlarından hesab olunan, hər bir əsəri hadisəyə çevrilən Buker mükafatçısı Y.Makyuenin əsərləri dünyanın 30-dan çox dilinə tərcümə olunmuş, haqqında ingilis, amerikan, rus, fransız,

¹ Quliyev Q. Postmodernizm // Azərbaycan jurnalı, 2005, № 5; Umberto Eco və postmodernizm fəlsəfəsi. Bakı: Qanun, 2012; Əsədova A. Postmodernizm – müasir dövrün intellektual və emosional ifadəsi // “525-ci qəzet”, 27 sentyabr 2013; Şərifova S.Ş. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. Bakı: Elm və təhsil, 2015.

² McHale B. Postmodernist Fiction. London: Routledge, 2004; Харт К. Постмодернизм. М.: Фаир-Пресс, 2006; ⁴ İlin İ. Postmodernizm XX əsrin sonunun ruhi konsepsiyası kimi // “Azərbaycan” jurnalı, 2005, № 6, s.158-173; <http://www.azyb.net/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=703>

³ Bloom H. The Victorian Novel. New York: Chelsea House, 2004; James L. The Victorian Novel. Cornwall: Blackwell, 2006; Gutleben C. Nostalgic Postmodernism. The Victorian Tradition and the Contemporary British Novel. Amsterdam: Rodopi, 2013; История зарубежной литературы XIX века / Под ред. Н.А.Соловьевой. М.: Высшая школа, 1991.

⁴ Bentley N. Contemporary British Fiction, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008; Dix H. Postmodern Fiction and the Break-Up of Britain. New York: Continuum, 2010; Lee A. Realism and Power: Postmodern British Fiction. London: Routledge, 1990; Джумайло О.А. Английский исповедально-философский роман 1980–2000 гг.: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ростов-на-Дону, 2014.

italyan, alman, yapon, portuqal, serb, ispan və s. ədəbi tənqidi öz sözünü demişdir. Müəllifin yaradıcılığı “Qardiyən”, “Nyu Yorker”, “Teleqraf”, “Nyu Sayentist” kimi beynəlxalq nüfuzlu jurnallara verdiyi çoxsaylı müsahibələr, yazdığı əsərlər və ona həsr olunan məqalə və kitablar əsasında öyrənilmişdir. Yazıçı haqqında D.Məlkolm, P.Çaylds, D.Hed¹ və b. müəlliflər diqqətəlayiq tədqiqatlar ortaya qoymuşlar.

Dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ingilis postmodern nəsrinin öyrənilməsi və onun keçmiş ənənə, xüsusilə də viktorian romanları ilə varislik əlaqələrini ortaya çıxarmaqdır.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün tədqiqatın yerinə yetirdiyi vəzifələr:

- Viktorian dövrünün tarixi səciyyəsinə və onun viktorian romanlarında necə əks olunduğunu aydınlaşdırmaq;
- Postmodernizmin mahiyyətini və ümumi xüsusiyyətlərini öyrənərək ingilis postmodern ədəbiyyatını bu aspektdə təhlil etmək;
- Viktorian romanının ingilis postmodern nəsrinə təsirini araşdırmaq;
- Neoviktorian romanının janr xüsusiyyətlərini araşdırmaq, onun postmodernizmlə əlaqələrini xarakterizə etmək;
- Y.Makyuenin yaradıcılığında postmodernizmin və viktorian ənənələrinin izlərini tədqiq etmək.

Dissertasiyanın metodoloji əsası. Dissertasiya işində analiz, sintez, deduksiya və induksiya kimi ümumi metodlardan, eyni zamanda mədəni-tarixi, müqayisəli-tarixi, tipoloji-təhlil, bioqrafik, diqqətli oxu, intermənliklik və ədəbi-bədii mənbələrin sistemli analizi metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyini iki aspektdə nəzərdən keçirmək olar: birincisi, viktorian romanının Britaniya postmodern nəsrə çərçivəsində neoviktorian romanı şəklində yenidən gündəmə gəlməsinin araşdırılması; ikincisi, milli ədəbiyyatşünaslıqda hələ tədqiqata cəlb olunmayan Y.Makyuen (1948) yaradıcılığının postmodern kontekstdə öyrənilərək əsərlərində viktorian romanla dialoqun izlərinin üzə çıxarılması. Dissertasiya işində viktorian romanının antipodunu təşkil edən neoviktorian romanı özündə viktorianlıqla postmodernizmi birləşdirən

¹ Malcolm D. Understanding Ian McEwan, Columbia, University of South Carolina 2002; Childs P. Ian McEwan's Enduring Love, London: Routledge, 2007; Head D. The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000. New York: Cambridge University Press, 2002.

xüsusi janr kimi nəzərdən keçirilir və xarakterik xüsusiyyətləri bu janrda yazılan əsərlərdən çıxış edilərək ümumiləşdirilir. Y.Makyuen yaradıcılığı həm bütövlükdə, həm də ayrı-ayrı əsərlərinin timsalında postmodern aspektdə təhlil olunur və yazıçının viktorian romanı ənənələri ilə ortaq və fərqli cəhətləri varislik əlaqələri zəminində ortaya qoyulur.

Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq yerinə düşər ki, milli ədəbiyyatşünaslıqda müasir Britaniya müəllifləri ayrı-ayrılıqla araşdırılsa da, Britaniya postmodern ədəbiyyatı ilk dəfədir ki, tədqiqat işində ayrıca problem kimi diqqət mərkəzinə qoyulur və onun keçmiş ənənə ilə ziddiyyətli münasibətlərini izah etməyə cəhd olunur.

Tədqiqat işinin fərziyyəsi. İngilis postmodern nəsr i iki güclü milli tendensiya əsasında formalaşmışdır: onlardan birincisi viktorian dövrü və viktorian romanının simasında tarixə bağlılıq, ikincisi isə empirik ənənələrdən ayrılı bilməməyin təsiri altında realizmə bağlılıqdır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar: Müdafiə üçün tədqiqatda aşağıdakı nəzəri müddəalar irəli sürülür:

- Hər bir xalqın özünəməxsus postmodernizmi olduğundan ingilis postmodern nəsr i də özünəməxsus ideya məzmununa malikdir və müasir dövr tələblərinə uyğunlaşdırılmış şəkildə realist ənənələri davam etdirir;
- İngilis xalqı tarixi keçmişinə bağlı olduğundan ingilis postmodern yazıçıları öz əsərlərində bu və ya digər dərəcədə viktorian romanına bağlılıqlarını nümayiş etdirir, tarixi yenidən dəyərləndirirlər;
- İngilis ədəbiyyatında postmodernizm digər Avropa ölkələrinə nisbətən gec başladığından və milli nəzəri əsaslara malik olmadığında burada yaranan postmodern ədəbiyyat daha mülayim xarakter almışdır;
- İngilislərin empirik ənənələrə güclü bağlılığı səbəbindən ingilis ədəbiyyatında realizm elə bir dərin kök salmışdır ki, burada yaranan postmodern ədəbiyyatı Britaniya postmodern realizmi adlandırılmalıdır;
- Neoviktorian romanı həm viktorian, həm də postmodern romanların xüsusiyyətlərini özündə üzvi şəkildə birləşdirdiyindən postmodern janr kimi nəzərdən keçirilməlidir;
- Postmodernizmin mahiyyətinə eksperimentallıq və epataj xas olduğundan Y.Makyuen də yaradıcılığının ilkin dövrlərində əsərlərini bu ruhda yazmış, “Zamana qovuşmuş uşaq” romanından başlayaraq isə əsərlərində postmodernizm mülayim və yaradıcı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti

Britaniya ədəbiyyatında gedən müasir prosesləri, insanların hazırkı dövrdə daxili aləmini, ideallarını, məqsəd və problemlərini, daxili və xarici ziddiyyətləri əks etdirən, insanı özgələşməyə və fərdiyyətçiliyə aparan yolu – postmodernizm prizmasından araşdırıb ingilis postmodernizminin inkişaf tarixini və keçmiş dövrün ədəbi ənənələri ilə əlaqəsini üzə çıxarmaqla dünya ədəbiyyatşünaslığındakı boşluğu doldurmasıdır. Dissertasiyada neoviktorian romanı spesifik Britaniya fenomeni qismində postmodernizmin törəməsi kimi təsbit və tədqiq olunur, onun yaranma səbəbləri araşdırılır və viktorian romanı ilə qarşılıqlı təhlili verilir, ingilis postmodernizminin ən yaxşı klassik nümayəndələrindən hesab olunan Yen Makyuenin yaradıcılığı sistemli şəkildə tədqiq olunur, viktorian ədəbiyyatı ilə əlaqə bağları üzə çıxarılır, dünya postmodernizm ədəbiyyatında yeri və rolu müəyyənləşdirilir. Bu isə dünya ədəbiyyatını yaradıcılığı ilə öz sözünü demiş ayrı-ayrı yazıçıların simasında öyrənməyə, ümumiləşmə və mücərrədləşmələr apararkən elmi təhriflərdən yan keçməyə, əsaslandırma və dəqiqlik kimi prinsiplərə əsaslanmağa imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ingilis postmodern nəsrinin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin (ədəbi ənənə ilə sıx əlaqədə olması, antimodern istiqaməti, komik-satirik ənənəyə qayıdışı və əvvəlki dövrlərin mədəni irsi, xüsusilə də viktorian mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə dialoqu) üzə çıxarılaraq geniş şəkildə təhlil olunması postmodernizmin milli kontekstlərdə necə inkişaf etdiyinə nəzəri cəhətdən öyrənilməsi baxımından Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti ayrı-ayrı fəsillərin filologiya, fəlsəfə və jurnalistika fakültələrində dünya ədəbiyyatı və əlaqəli fənlərin tədrisində, eləcə də istər XIX əsr, istərsə də XX-XXI əsrlər dünya ədəbiyyatı dərsliklərində istifadə olunma imkanlarıdır.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları respublika və dünya miqyaslı konfranslarda müzakirə olunmuşdur. Tədqiqatın əsas məzmununu əhatə edən doqquz məqalə və beş tezis çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, predmeti və obyektı, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, metodoloji əsası, nəzəri və praktik əhəmiyyəti əsaslandırılır, aporabasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiya işinin “*Viktorian romanı tarixi kontekstdə*” adlanan I fəslı iki bölmədən ibarətdır. “*Viktorian dövrünün tarixi səciyyəsi*” adlanan birinci bölmədə dövrün ictimai-siyasi, iqtisadi səciyyəsi, dövrün elm və ədəbiyyat xadimlərinin yaşadıkları dövrə münasibəti öz əksini tapmışdır.

Viktorianlıq mədəni fenomen kimi kralıça Viktoriyanın uzun sürən hakimiyyəti ilə (1837-1901) bağılı olub, İngiltərənin sonrakı tarixində, mədəniyyətində və ədəbiyyatında böyük rol oynamışdır. Onun dövründə həyat təzi tamamilə dəyişmiş, torpaq üzərindəki mülkiyyətin aparıcı rol oynadığı iqtisadiyyat ticarətlə və istehsalə əsaslanan müasir şəhər iqtisadiyyatı ilə əvəz olunmuşdu. Bu dövrdə İngiltərə sənaye məhsullarına görə dünyada birinci yerə çıxmış, ilk dəfə olaraq xaricə təkcə əmtəə deyil, həm də kapital ixrac etməyə başlamışdı. Buxarla işləyən ticarət və hərbi donanmanın yaradılması bu ölkənin “dəniz hökmdarı” mövqeyini möhkəmlətmış, İngiltərəni dünya emalatxanasına, Londonu isə dünya bankına çevirmişdi. Kralıça konstitusiyaya əsasən hökmlranlıq edir və aparıcı partiyalar arasında (Liberallar və Mühafizəkarlar) vasitəçilik edirdi. Parlamentin böyük səlahiyyətlərə malik olması əsas problemlərin dinc yolla həll olunmasına imkan verdiyindən 1848-ci ildə bütün Avropanı lərzəyə salan inqilablar İngiltərədən yan keçmişdi. Müstəmləkələrin genişləndirilməsinə missiya kimi baxılır, müstəmləkə xalqları ilə münasibətlər şovinizm prinsipləri əsasında həyata keçirilirdi. Belə hesab edilirdi ki, yer kürəsində Britaniyanın hakimiyyətinin genişlənməsi bütün bəşəriyyətin xeyrinədir. Birincisi, İngiltərənin dünyanın “daha az bəxti gətirmiş” vəhşilərini maarifləndirmək və mədəniləşdirmək öhdəliyi var (“ağ adamın mənəvi yükü”). İkincisi, dünyanı idarə etmək say-seçmə insanlar kimi onların taleyinə yazılmışdı. Nəhayət, onlara pul, təbii ehtiyatlar, işçi qüvvəsi və İngiltərədə sənayeni genişləndirmək üçün yeni bazarlar lazım idi.¹ Sürətlə gedən sənaye çevrilişi şəhər əhalisinin və işsizlərin sayını çoxaltmışdı: kasıblar şəhərin cinayət və xəstəliklərin tüğyan etdiyi xarabalıqlarında yaşamaı olurdı. E.Qaskell Mançester kasıblarına şərik olaraq “Meri Barton” əsərini yazmış, E.B.Brauninq də şeirlərində kasıblara kömək

¹ <http://www.english.uwosh.edu/roth/VictorianEngland.htm>

etmək yolları haqda düşünürdü.¹ Nəticədə, sosial narazılıqlar artmış, Ludçular (maşın-dəzgahları sındıranlar) hərəkatı və Çartizm hərəkatı (1837-1840-cı və 1842-1847-ci illər) geniş vüsət almış və hökumət sosial islahatlar keçirməyə məcbur olmuşdu.

Britaniya imperiyası dünya əhalisinin və ərazisinin dördə birinə sahib olmaqla dünyada mövcud olmuş ən böyük imperiya idi. Bura Hindistan, Avstraliya, Kanada, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika, Rodeziya, Honkonq, Cəbəllütariq, Ədən, Sinqapur, Karib dənizi adaları, Ost-Hindin bir hissəsi və Afrika sahillərində müxtəlif müstəmləkələr daxil idi. Məhz buna görə İngiltərəni “günəşin heç vaxt qürub etmədiyi imperiya” adlandırırdılar. 1897-ci ildə Kraliça Viktoriyanın hakimiyyətə gəlişinin Almaz, 60-cı ildönümü qeyd olunarkən Londona baş çəkmiş M.Tven bunları demişdi: “Britaniyanın iki minillik tarixi var, lakin buna baxmayaraq, dünya kraliçanın dünyaya gəlişindən bu yana o iki minildə olduğundan daha çox qabağa gedib”.² Lakin bu dəyişikliklərə münasibət fərqli idi. A.Tennison, M.Arnold və digərləri bu fikirdə idilər ki, yalançı “inkişaf” həyatın ənənəvi düzəninə tərk edilməsi və bəşəriyyəti əsrlər boyunca qoruyub saxlayan insani bağların qırılması hesabına başa gəlmişdi.

Viktorian dövrü bir tərəfdən sabitlik, inkışaf və sosial islahatlar, digər tərəfdən isə yoxsulluq, haqsızlıq və sosial narahatlıqlarla xarakterizə olunan mürəkkəb dövr olduğundan, viktorianlar dünyanı görmək istədikləri kimi əks etdirən sərt dəyərlər sistemi yaratmağı özlərinə borc bilmişlər. Onlar bunlardır: 1) borc hissi və ağır zəhmət, 2) ehtiram: həm əxlaq, həm də riyakarlığın, sərtlik və sosial standartlara konformizmin (ədab qaydalarına əməl etmək, rahat evə sahib olmaq, kilsəyə müntəzəm baş çəkmək və xeyriyyə işləri) qarışığı; bu orta təbəqəni aşağı siniflərdən fərqləndirirdi; 3) xeyriyyəçilik və filantropiya: bu cəhət bir çox insanları, xüsusilə də qadınları cəlb edən fəaliyyət növü idi. Ailə sərt patriarxal sistemə əsaslanırdı: ər hakimiyyət və nüfuzu təmsil edirdi, ona görə də ərsiz uşaqlı qadın güclü qınaq obyektinə çevrilir, ismət və namusa böyük önəm verilirdi. Cinsi istəklər sıxışdırılır, bu isə yalançı utancaqlığa (ədabazlığa) gətirib çıxarırdı. Viktorianlar dindar olsalar da, Ç.Darvinin “Növlərin mənşəyi” (1859) kitabı onların dini inanclarına böyük zərbə vurmuşdu.

Tarixçi Devid Tomson viktorian dövrünü müsbət dəyərandirir və qeyd edir ki: “L.Straçinin “Görkəmli viktorianlar”ın qəribəliklərinə güldüyü vaxtlar artıq geridə qalıb. İndi biz özümüzə soruşmalıyıq ki, ulu

¹ <http://manger.ru/vsem/vikt.htm>

² <http://www.wwnorton.com/college/english/nael/victorian/welcome.htm>

babalarımızın bizim cavabını hələ də tapa bilmədiyimiz problemləri həlletmə üsullarına gülə bilərikmi. Viktorianlar ən azından böyüklük, sabitlik və əmin-amanlığa müyəssər oldular və bütün dünya heyranlıq içində onlara paxıllıq etdi”.¹

I fəslin “*Viktorian romanının başlıca xüsusiyyətləri*” adlı ikinci bölməsində dövrün mühüm yazıçıların yaradıcılığı qısa şəkildə araşdırılır və viktorian romanının xüsusiyyətləri ümumiləşdirilir.

1824-cü ildə Bayronun ölümü ilə ingilis ədəbiyyatında romantizm dövrü viktorian dövrü ilə əvəz olundu. Artıq T.Karlayl “Sartor Rezartus” (1831-33) əsərində ədəbi-bədii fikirdə subyektiv dəyərlərin obyektiv dəyərlərlə əvəz olunmasının zəruriliyinin qaçılmaz olduğunu dərk edərək deyirdi: “Bayron kifayət edər, Göteyə yol verin!”² Subyektiv dəyərlərdən çıxış edən Bayronun əsərləri gah ümitsizlik və özünümüşahidəyə, gah da “Don Juan”da olduğu kimi şən əhval-ruhiyyə və qayğısızlığa əsaslandığından həyatı daim mübarizələrdə keçən Götenin Faustu nümunə sayıla bilərdi.

Kraliça Viktoriyanın dövründə ingilis mədəniyyəti burjua səviyyəsi aldı. XVIII əsr ingilis ədəbiyyatına xas azad ruh viktorian dövrü dəyərləri əsasında formalaşan insanlara “qeyri-etik” təsiri bağışladığından bədii əsərlərdə bədən və ya cinsəllik problemlərinin toxunulmasına faktiki olaraq qadağa qoyuldu, ismət viktorian ədəbiyyatının mütləq şərtinə çevrildi.

Viktorian romanının qəhrəmanı orta səviyyəli insan olub sıradı vətəndaşdır. Daxili ehtiraslarını boğmağa nail olan bu insanın cəmiyyətə meydan oxumaq fikri yoxdur, əksinə, o çalışır ki, mövcud quruluşa mümkün qədər ağrısız şəkildə uyğunlaşsın. Buna görə də şəxsiyyətin formalaşması və dəyişməsinə təsvir edərkən viktorian müəllifləri tez-tez tərbiyə romanına müraciət edirdilər – bu janr mahiyyətə nikbin xarakter daşıyıb, insanın yüksəlişini, onun həyat təcrübəsi qazanmasını və həyatda öz yerini tapmasını təənnüm edirdi.³

Viktorianlar mübahisə və polemikaya bir qədər biganəlik nümayiş etdirir, daha çox həyat təcrübələrinin təcəssümünə diqqət verir, XVIII əsrin roman ənənələrini davam etdirərək öz dövrlərinin xarakterinə uyğun roman nümunələri yaradırdılar. Onlar tarixi mövzulara müraciət etmir, əsərlərinin süjetlərini müasir dövrdən götürür və belə hesab edirdilər ki, ən gözəl və orijinal fikirlər müasirlikdən qaynaqlanır; mərhəmət, həqiqət, sevgi, şərəf,

¹ The Norton Anthology of English Literature / Ed. by Abrahms M.H., New York: W.W.Norton and Company, 1987, p.1890

² Bloom H. The Victorian Novel. New York: Chelsea House, 2004, p.100

³ <http://www.licey.net/lit/foreign/romanVik>

nəzakət, səxavət, kişilik kimi xüsusiyyətlər məhz müasirlikdən doğursa, bütün bunları uzaq keçmişlə yox, elə müasirliyin özü ilə əlaqələndirmək lazımdır. Bədbəxtliklərə səbirlə sinə gərən müasir qəhrəman dura-dura zirehə bürünmüş cəngavərə heyran olmaqdan nə çıxar ki?!¹

Romanlar adətən orta təbəqə üçün yazılır və jurnallarda çap olunurdu. Yazıçılar hiss edirdilər ki, onların üzərinə mənəvi və ictimai məsuliyyət düşür, ona görə də cəmiyyəti “olduğu kimi” təsvir edirdilər ki, oxucuları ictimai haqsızlıqlardan agah etsinlər (hadisələr əsasən sənaye mədəniyyətinin və anonim insanların rəmzi olan şəhərlərdə cərəyan edirdi). Bu dövrdə qadınlar da (bəziləri kişi təxəllüsü ilə) romanlar yazır və əsərlərində qadının şəxsi və ictimai həyatını araşdırırdılar.

Bu dövrdə yazılan romanların başlıca xüsusiyyətlərinə aid etmək olar:

- hadisələri şərh edən, yaxşını pisdən ayıran hər şeydən hali təhkiyəçi;
- uzun və mürəkkəb süjet;
- obrazların hərtərəfli təhlili;
- bütün hadisələrə aydınlıq gətirən və bəraət qazandıran son fəsil.²

Viktorian romanlarına xas digər bir xüsusiyyət melodramatizmdir. Bu xüsusiyyəti romana ilk dəfə Ç.Dikens gətirmişdir.³ Melodram dedikdə emosiyaların ifrat ifadəsi, güclü ehtirasların təsviri; istər qorxu, istər mərhəmət, istərsə də sevinc nəzərdə tutulur. Melodram, eyni zamanda viktorian cəmiyyətinin səfil həyatı yaşayan təbəqəsinin əzab-əziyyətini təsirli şəkildə göstərmək üçün bir vasitə idi. Melodram teatrla bağlı olduğu üçün romanda bu vasitəyə əl atan yazıçılar sadə hərəkətləri belə ətraflı şəkildə təsvir edir, hər bir nüansa özünəməxsus məna verirdilər. Müasir dövrdə süniliyin sinonimi hesab olunan melodram viktorianlar üçün “real həyat”ın təsvirini gücləndirmək vasitəsi idi.

Dövrün oxucularından biri yazırdı: “Məni Vidaya valeh edən odur ki, onun əsərlərində Şər Şədir, Xeyir də Xeyir”.⁴ H.Blum qeyd edir ki, Dikens və Tekkerey oxucuları sentimental olub nəsihətçilikdən zövq alır, təkid edirdilər ki, yaxşılıq mükafatını almalı, pislilik isə cəzalandırılmalı, bu ikisi arasında dəqiq sərhəd olmalıdır.⁵ Ona görə də viktorian müəllifləri yazdıqları hər bir şeyə emosional çalar qatır, heç nədən çəkinmədən hər

¹ История зарубежной литературы XIX века / Под ред. Н.А.Соловьевой. М.: Высшая школа, 1991, с.170-71

² http://www.attattascuola.it/risorse/inglese/the_victorian_age.htm

³ James L. The Victorian Novel. Cornwall: Blackwell, 2006, p.92

⁴ James L. The Victorian Novel. Cornwall: Blackwell, 2006, p.96

⁵ Bloom H. The Victorian Novel. New York: Chelsea House, 2004, p.172

şeyə öz münasibətlərini bildirir, kimin tərəfində olduqlarını açıq-aşkar göstərirdilər.

Viktorian romanında başlıca təhkiyə forması vasitəli nitqdır ki, burada təhkiyəçi obrazın fikir və hisslərini yenidən yaşadaraq özünün və ya obrazın dilindən, lakin öz sözlərini də əlavə edərək qeydə alır. Buna görə də vasitəli nitq həmişə və zəruri olaraq ən azından yumşaq və ya incə istehza daşıyır. Təhkiyəçinin obrazların fikirlərinə birbaşa çıxışı olması viktorian romanının mühüm xüsusiyyəti olduğundan bütövlükdə roman özü bir növ dramatik monoloqu xatırladır; burada monoloqu söyləyən öz sözünü, mühakimələrini və düşüncə tərzini obrazlara yeridir. Viktorian romanına xas obraz deyə bilməzdi, “Fikirləşirəm, deməli, varam”, əgər o danışa bilsəydi, çox güman ki, deyərdi, “Başqaları ilə əlaqəm var, deməli, varam”, “Özümün başqalarına münasibətdə mövcud olduğumu bilirəm” və ya “Başqalarının mövcudluğundan hali olduğum kimi özümdən də haliyəm”.¹

Viktorian romanına aid edilən digər mühüm xüsusiyyət baş qəhrəmanın nümunəviliyi və mənəvi yol göstərən rolunda çıxış etməsidir. Bu aspektdən yanaşsaq, təəccüblü deyil ki, “Təkəbbür yarmarkası”nın ikinci adı “Qəhrəmanı olmayan roman”dır. Bu dövrdə yazılan əsərlərin böyük bir hissəsinin xoşbəxt sonluqla bitməsi viktorianların ədəbi-bədii fikir sahəsində çoxsaylı kəşfləri, hər bir problemə həll tapmağa cəhd göstərmələri və nikbin ruha köklənmələri ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə götürsək, “Uğultulu aşırım” kimi mühüm istisnaları çıxmaq şərtilə, ingilis romanı formaca heç vaxt faciəvi xarakter daşımayıb.

Dissertasiyanın “*İngilis postmodern nəsrinin özəllikləri və neoviktorian romanının təşəkkülü*” adlanan II fəslə üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə “*Postmodernizm haqqında ümumi məlumat*” adlanır və burada postmodernizm həm tarixi, həm də estetik kateqoriya kimi nəzərdən keçirilərək səciyyələndirilir.

Keçən əsrin ikinci yarısında təşəkkül tapmış postmodernizm tarixi, sosial və milli kontekstlərdən asılı olaraq humanitar fikrin tarixində misli görünməmiş hərəkilik, çeviklik, “mühit”ə uyğunlaşmaq keyfiyyətləri nümayiş etdirən fəlsəfi, epistemoloji, elmi-nəzəri, estetik təsəvvürlər kompleksidir.² Postmodernizm həm tarixi-fəlsəfi, həm də mədəni-estetik hadisə olub məqsədi hal-hazırda həyatımızda baş verənlərdən “baş çıxarmaq” üçün müasir dövrə retrospektiv baxış, bir tərəfdən modernizmin inkarı, digər tərəfdən isə onun davamıdır. “Post” prefiksi latın mənşəli olub

¹ Bloom H. The Victorian Novel. New York: Chelsea House, 2004, p.203

² Quliyev Q. Postmodernizm // Azərbaycan jurnalı, 2005, № 5, s.254

“sonra gələn” mənasını versə də, postmodernizm kimi qarışıq hadisəni sadəcə olaraq zaman kontekstində nəzərdən keçirməklə onu anlamaq və dəyərləndirmək mümkün deyil. Yadımıza salsaq ki, modernizm: “Mən dünyanı necə öyrənirəm?” sualına cavab axtarmaqla məşğul idisə, elə “şüur axını”, “psixozanaliz”, “subyektivlik” kimi kateqoriyalara da bu məqsədlə müraciət edirdisə, postmodernizm: “Dünya nədir?” sualını qoymaqla modernizmdən əvvələ qayıtmış olur və dünya tarixini bir daha nəzərdən keçirməklə həm dünyanı, həm də insanın yerini müəyyən etməyə çalışır. Bu isə fəlsəfədə olduğu kimi, ədəbiyyatda da fransız filosofu J.F.Liotarın (1924-1998) dediyi kimi metatəhkiyələrə inamsızlıqla xarakterizə olunur.¹

Postmodernizmin ilkin ideyaları (dəruni olana deyil, səthi olana, əbədi olana deyil, gündəlik olana, ardıcılığa deyil, systemsizliyə xüsusi diqqət, açıq və tam subyektivlik) 1950-60-cı illərdə Amerikada yaranmış, 1970-ci illərdə bu meyillər İ.Hassan və V.Spanos tərəfindən ümumiləşdirilmiş və tezliklə özünü Fransada göstərmişdi. Burada estafeti ələ almış Liotar və Bodriyarın təkmilləşdirdiyi postmodernizm amerikan kollec və universitetləri tərəfindən mənimsənilmiş, buradan isə bütün ingilisdilli dünyaya yayılmışdı. Fransızlar postmodernizmə üç əsas əlavələrini etdilər: əvvəla, təbii, mütləq və universal hesab olunan əsaslardan, köklərdən imtina, ikincisi, realizmdən, əsasən də, dilin ondan düzgün istifadə edildiyi halda, gerçəklik haqda həqiqəti ifadə etmə imkanının mümkünlüyü tezisindən imtina, üçüncüsü, humanizmdən imtina: idrakin subyekt və obyekt kimi baxılan insan artıq hakim deyil, hakim sistemin istək və diskurslarının törəməsi hesab olunur.²

Ədəbiyyatda postmodernizm hər cür stereotipləri qıraraq ənənəvi təhkiyə formasını yenidən qurur və realizm illüziyasından imtina edir. Burada hadisə və hadisələrin təhlili sinxron planda verilir. Postmodern romanlar “yüklənmiş”, “çaxnaşlıq”, “çoxcəhətli”, “rəngarəng”, “yığcam”, “plüralistik”, “ensiklopedik” və s. bu qəbildən olan sözlərlə təsvir edilir. Burada dünya antaqonist yox, qəhrəmanla iş birliyində təsvir olunur, həyata müqavimət göstərmək əvəzinə, hadisələri qabaqlamaq ön plana çıxır.³

L.Fidler, S.Zontaq, F.Ceymison və digərlərinin fikrincə, postmodern ədəbiyyatın əsas məziyyəti onun elitar və kütləvi mədəniyyət arasındakı

¹ Lyotard J.F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester: Manchester University Press, 1984, p.xxiv

² Харт К. Постмодернизм. М.: Фаир-Пресс, 2006, с.31

³ The Cambridge Companion to Postmodernism / Ed. by Connor S., New York: Cambridge University Press, 2004, p.71

sərhədi/ziddiyyəti aradan qaldırması, eyni zamanda intellektual, elitar, romantik, sentimental və populyar (kütləvi) olmasındadır. Alman postmodernisti Boto Ştraus kədərlə qeyd edirdi ki, “Biz bu dünyaya qalıqları toplamağa gəlmişik, ona görə də heç vaxt görkəmli banilər olar bilmərik. Yazıçıya bu gün qalan isə köhnə “izlərin” “daşıyıcısı” olmaqdır. Bizim dövrümüzdə artıq heç kəs nə Brentanonu, nə də romantikləri oxumasa da, kimsə də mənim əsərlərimdə onların təsirini duya bilər. İzlərin “daşınması” da elə bundan ibarətdir”.¹

Postmodernizmi həm tarixi-fəlsəfi kateqoriya, həm də estetik cərəyan kimi nəzərdən keçirdikdən sonra, belə nəticəyə gəlmək olar ki, postmodernizm əslində müasir dövrün şəklini dəyişmiş, genişlənmiş realizmdir – realizmin məqsədi obyektiv gerçəkliyi əks etdirmək olduğu kimi, postmodernizm də gerçəkliyi əks etdirir – həm subyektiv, həm obyektiv gerçəkliyi, həm təhkiyəçinin, həm də müxtəlif obrazların nöqtəy-nəzərindən və ən əsası da dünyanı dərk etdiyimiz “fragmentlər” şəklində; ictimai bəlaları tənqid edir, lakin “ağıl öyrətmir”; kütləvi və elitar mədəniyyətin qarışığını yaratdığından cəmiyyətin hər bir üzvünə müraciət edir – postmodern əsərdən hər kəs özünə görə “nəsə” götürür.

II fəslin “*Britaniya ədəbiyyatında postmodernizm*” adlı ikinci bölməsində ingilis postmodern nəsrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri tədqiqat nəticəsində ortaya çıxarılır və ümumiləşdirilir.

Böyük Britaniyada postmodern ədəbiyyata keçidin 1970-ci illərə kimi ləngiməyi ingilis romanının empirik reallığa dərin bağlılığı ilə izah olunur. Bu prosesi yazıçı və tənqidçi Devid Loc 1971-ci ildə yazdığı “Yazıçı yolayırıcında” əssəsində gözəl şəkildə ifadə edir. Loca görə, XVIII əsrdən başlayaraq yazıçılar əsasən “realist roman” yolunu seçsələr də, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq C.Coys, V.Vulf və D.Riçardson kimi yazıçılar yeni, modernist yola qədəm qoyurlar. Modernistlər çox olmadığından realizm başlıca yol olaraq qalır, müasir yazıçıların çoxu isə bəzən sadəcə olaraq “yolayırıcında tərəddüd edər” və sonradan “öz tərəddüdlərini romanlarına keçirər”, bir növ realist romanı modernist cəhətlərlə bəzəmiş olurlar.² İyirmi il sonra Loc həmin yazının davamı olaraq “Yazıçı bu gün: hələ də yolayırıcında?” adlı əssəsində qeyd edir ki, 1992-ci ildə yazığının durumu yolayırıcında duran adamın vəziyyətindən daha çox “estetika

¹ Силичев Д. Постмодернизм: экономика, политика, культура. Уч. пос. М.: 1998, с.175-76

² Lodge D. The Novelist at the Crossroads: and other essays on fiction and criticism. London: Routledge, 1971, p.22

supermarketi”ndə durub sayı-hesabı bilinməyən üslublar, texnika və süjetlərlə qarşı-qarşıya duran yazıçı/müştərini xatırladır: o, indi istədiyini seçib istədiyi şəkildə birləşdirə bilər. Bir vaxtlar realizm və modernizm arasında mövcud olan dərin ziddiyyət – antaqonistik ixtilaf – artıq aradan qalxmış, mərkəzə hibridlik hakim olmuşdur.¹ Həqiqətən də, Britaniya postmodern ədəbiyyatına nəzər salsaq, A.Karter, A.Qrey və S.Rüşdi kimi çox az müəllif xaricində digər postmodernist yazıçıların empirik ənənə çərçivəsində işlədiklərini, hətta əsərlərinin modernist/realist və postmodernist/eksperimental ədəbiyyat arasında orta mövqe tutduğunu söyləmək də olar.² Elə buna görə də nə qədər “köhnədəbli” olsa da (xüsusilə də viktorian didaktizmini xatırlatdığından), Britaniya postmodern ədəbiyyatı reallığı tamamilə inkar etmədiyindən onda mənəviyyatla bağlı məsələlərin yer aldığını görürük. Bu isə Britaniya postmodern yazıçılarının (C.Vinterson, C.Barns, Y.Makyuen, Q.Svift, K.İşıquro və b.-nın əsərləri intellektual bestsellerlər sırasındadır) amerikan həmkarlarına nisbətə daha oxunaqlı olmasına gətirib çıxarmışdır.

Metatəhkiyənin sual altına qoyulması, mədəniyyət nüfuzunun mərkəz-sizləşdirilməsi və özünəyətərli uydurma dünyaya ironiyalı müdaxilələr edilməsi kimi cəhətlər P.Akroyd, S.Rüşdi, M.Emis və A.Karter kimi yazıçıların əsərlərinin mühüm hissəsini təşkil edir və onları postmodernizmin nümayəndələri kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bu yazıçıların əsərlərində təhkiyə əxlaqi və emosional funksiya daşıyaraq realizmlə əlaqəni yeni tərzdə bərpa edərək oxucuya mətnin real dünyaya körpü saldığı fikrini aşılayır. Biz realizmin inkarına deyil, onun transformasiyasına əsaslanan postmodernizmdən danışırıqsa və əgər bu postmodernizm özünürefleksianın fokuslarına baxmayaraq, emosional təəssürat oyada bilirsə, onda biz Britaniya ədəbiyyatında məhz bu növ postmodernizmə rast gəlirik. ...Görünür, oynaq (“ludic”) postmodernizm Britaniya bədii irsində öz yerini tapa bilmədi³.

E.Eliasa görə, Q.Sviftin “Suyer” (1983), M.Emisin “Pul” (1984) və C.Barnsın “Floberin tutuquşusu” (1984) əsərləri məhz yeni, postmodern realizmin nümunələridir. Bu romanlardan hər biri öz səhifələrində baş

¹ Lodge D. The Novelist Today: Still at the Crossroads? The Practice of Writing. London: Penguin, 1997, p.11

² Gasiorek A. Post-War British Fiction: Realism and After, London: Hodder Arnold 1995, p.5, 8, 18-19

³ Head D. The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000. New York: Cambridge University Press, 2002, p.229-230

verən hadisələrə real və məntiqi əsaslar göstərsə də, hər birinin yaratdığı dünya postmodern xarakter daşıyır. L.Hatçon bu əsərlər arasında tarixəografik metaromanları seçib ayırdığı kimi, Elias da postmodern realizm, postmodern fantastika, postmodern detektiv, postmodern Western, postmodern tarixi roman janrlarını ayırmağı təklif edir.¹

Postmodernizmin başlıca prinsipi metatəhkiyələrin və bəşəri dəyərlərin inkarı hesabına binar məntiqin öz əhəmiyyətini itirməsi və xaosun hökmü ilə səciyyələnir ki, bu da dolayısı ilə dünyanın dərkinin mümkünsüzlüyü fikrinə gətirib çıxarır. Britaniya postmodern ədəbiyyatında bu müddəa inkar olunmasa da, həqiqət axtarışının özü qəhrəmanın həyatına məna qatır və həqiqət əlçatmaz qalsa belə, qəhrəman mövcud vəziyyətlə barışıb yerdə qalan qüvvəsilə həyatının pozulmuş düzenini bərpa etməyə cəhd göstərir.

Britaniya postmodern ədəbiyyatının özünəməxsus cəhətlərindən söhbət açarkən ilk növbədə onun tarixə bağlılığı məsələsinə toxunurlar. Belə ki, II Dünya müharibəsindən sonra Britaniya imperiyasının dağılmağa başlaması milli özünüdərkə təsirsiz ötürməyə bilməzdi. Britaniya böyük bir imperiyadan kiçik bir adaya dönmüşdü ki, bunu da görməməzlikdən gəlmək qeyri-mümkün idi. Bu səbəbdən ingilis postmodern ədəbiyyatında nəinki ölkə, həm də dünya tarixi yenidən yazılır, postmodern texnikalarla işlənir, imperiya dövrünün estetik və mənəvi dəyərləri yenidən dəyərləndirilir. Biz bu zaman ilk növbədə tarixin özünə postmodern münasibətlə rastlaşır, nostalji və özünümüdafiə kimi hislərdən uzaq ədəbiyyatla üz-üzə gəlirik.

II fəslin “*Neoviktorian romanı postmodern janr kimi*” adlı üçüncü bölməsində neoviktorian romanının viktorian və postmodern ədəbiyyatla ziddiyyətli münasibətləri araşdırılır və xüsusiyyətləri tədqiq olunur.

Postmodernizm ingilis romanına dərin kök sala bilməsə də, ingilislərin öz tarixi keçmişinə bağlılığı, hadisələrə daim tənqidi və bir qədər ironiyalı münasibəti, milli özünüdərk hisləri yeni bir janrın, neoviktorian romanının yaranmasına gətirdi. Neoviktorian romanının parametrlərinə cavab verməyən əsərlərdə belə viktorianlığın izlərinə rast gəlir, keçmiş ənənə ilə dialoqa girmək cəhdlərini görürük. Neoviktorian romanı bir növ XIX əsr realizm ənənələrinə “postmodern” işıq salır və ikili təbiətinə görə postmodern janr sayılır; burada viktorian tematikası postmodern şərhə çulğalashır.

1966-cı ildə Cin Ris “Geniş Sarqas dənizi” əsərini viktorian mif və hekayələri əsasında yazmaqla özünün də xəbəri olmadan D.Şillerin

¹ British Postmodern Fiction / Ed. by D’haen Theo and Bertens H., Amsterdam: Rodopi, 1993, p.12-13

neoviktorian¹ adlandıracağı yeni bir ədəbi hərəkətin əsasını qoymuş oldu. Bu əsər özü o qədər populyarlıq qazanmasa da, Con Faulzun 1969-cu ildə həmin mövzuda yazdığı “Fransız leytenantının qadını” viktorian dövrünə güclü maraq oyatdı və 1980-90-cı illərdə bir çox bu tipli əsərlər yazıldı.

Dekonstruksiya üçün məhz viktorian dövrünün seçilməsinin əsas səbəbi bir tərəfdən onun Britaniya tarixində qızıl dövr olması, digər tərəfdən isə bu dövrdə cəmiyyətin pis davrandığı nümayəndələrinə qarşı (bunlar əsasən qadınlar, aşağı təbəqənin insanları, yaxud da eynicinslilər idi) ədalətsiz rəftarı pisləmək və onların həyatını işıqlandırmaq idi.

Neoviktorian romanının yüksəlişi 1980-90-cı illərə təsadüf edir ki, bu zaman kəsiyi də “siyasi dürüstlük” hərəkətinin başlanğıcı ilə üst-üstə düşür. Siyasi dürüstlük azlıqda qalan insanların: ictimai, cinsi, irqi, etnik ayrı-seçkilik qurbanlarının, fiziki, yaxud da əqli cəhətdən şikəstlərin, cəmiyyətin qəbul etmədiyi və tarixin günah keçilərinin müdafiəsidir. Siyasi dürüstlüyün məcburi münasibətə çevrilməsi marginal, periferiya və eksentriklərin zəruri təsviri ilə nəticələndi – bu zaman əsərin ideal qəhrəmanı qismində şikəstləri, zənciləri, eynicinsliləri seçmək ənənə halını aldı. Viktorian dövrü Britaniya imperializminin yüksəlişi mərhələsi ilə üst-üstə düşürdü və viktorian romanı imperialistik münasibətlərin, xüsusilə də irqi və etnik zehniyyətin güclənməsinə xidmət edirdi. Tarixin dili ilə söyləsək, viktorian dövrü “bərabərsizliklərin zəfəri” və xüsusilə də eynicinslilərə qarşı repressiya ilə xarakterizə olunurdu.²

Viktorian ənənənin bu cür formada dirçəldilməsi, keçmişə bəzən rıqqətlə, bəzən də ikrahla yanaşılması, onun dekonstruksiya edilməsi neoviktorian romanları postmodernizm dalğasına qovuşdurur. Bu isə özünü bariz şəkildə eyni bir əsərdə pastiş və parodiyanın birgə mövcudluğunda göstərir. Hamının çox yaxşı tanıdığı dünyaya, bədii ədəbiyyatda belə olsa, yenidən qayıdış nostaljik zövq verir, bu isə neoviktorian romanlarının müvəffəqiyyətinin ilkin şərtini təşkil edir. Müasir yazıçıya görə, viktorian romanında “boşluqlar” vardır ki, onları yenidən yazmaq oxucunun intizarda qaldığı məsələlərə geniş yer vermək və romanı “tamamlamaq” mümkündür. Ona görə də yazıçıların viktorian romanlarına müraciətini, hətta başlıq seçərkən eyniadlı romana eyhamını opportunizm kimi

¹ Shiller D. The Redemptive Past in the Neo-Victorian Novel // Studies in the Novel. Vol. 29(4), 1997, p.538

² Gutleben C. Nostalgic Postmodernism. The Victorian Tradition and the Contemporary British Novel, Amsterdam: Rodopi, 2013, p.167-68

qiymətləndirməmək olmur (“Tennisonun hədiyyəsi”, “Tess”, “Oskar Uayldın son vəsiyyəti”, “Şarlotta: Ceyn Eyrin son səyahəti”). Neoviktorian romanlarının digər bir qolunda isə viktorian konteksti götürülərək tamamilə yeni əhvalat nəql olunsa da, bu romanları “ruh əkizləri” olmadan şərh etmək olmur. Məsələn, D.Locun “Yaxşı iş” romanını E.Qaskellin “Şimal və Cənub”, Ç.Palliserin “Beşlik” əsərini Ç.Dikkensin “Soyuq ev” əsərini oxumadan anlammaq mümkün deyil.

Neoviktorian romanlar ümumi ab-havasına görə viktorian romanlarından kəskin şəkildə fərqlənir. Viktorian romanlarında nağıllarda olduğu kimi müsbət və mənfi qəhrəmanlar, eləcə də neytral obrazlar vardır; burada qəhrəman nə istədiyini bilir və sonda layiq olduğu mükafatı alır, yaxud da acı aqibətlə üzləşir. Təhkiyəçi isə bizi hər zaman istiqamətləndirir, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu deyir. Müasir ingilis romanında isə bunlara rast gəlmək olmur, ülvə hislər və bəşəri dəyərlər sanki artıq önəm daşımır.

Dissertasiyanın “*Y.Makyuen yaradıcılığında postmodern xüsusiyyətlər və viktorian ənənələr*” adlanan III fəslə iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə “*Yen Makyuenin həyata baxışı və yaradıcılıq yolu*”na həsr olunmuşdur.

Y.R.Makyuen (1948) müasir Britaniya ədəbiyyatının ən yaxşı klassik yazarlarından biri olub yaradıcılığa hekayə janrı ilə başlamış, ilk əsərlərdə həyatın mənfur və qaranlıq tərəflərini əks etdirmiş, həzz və istəklərinin qarşısına heç bir sədd qoymayan, yaxşı və pisi bir-birindən ayırmağa cəhd göstərməyən, günah hissindən azad insanları təsvir etmiş, onların hansı iyrəncliklərə (insest, zorlama, pedofiliya, sado-mazoxizm, cinsi yolla keçən xəstəliklər, qətl, fiziki təcavüz və s.) və qeyri-təbii vərdişlərə aludə olmasından postmodern çalarlarla söhbət açmışdır. Əsərlərinin bu cür narahatedici xüsusiyyətinə görə ona “Makabr” (“macabre” – ingiliscə qorxunc, sarsıdıcı, ürpədicə) ləqəbi verilmişdir. Müəllifin bu dövrü artıq geridə qalmış, əsərləri daha məzmunlu olmuş, əhatə dairəsini genişləndirmişdir. Məsələn, əgər “Qərib insanların təsəllisi” əsərində iki sevgilinin Avropa şəhərlərinin birində məqsədsiz istirahəti, boz günləri və sonda planlı və soyuqqanlı şəkildə qətlə təsvir olunursa, “Günahın yuyulması”nda iki sevgilinin məsum sevgisi, II Dünya Müharibəsində iştirakı və hər cür çətinliyə sinə gərəkək öz sevgilərini qorumaları diqqət mərkəzinə keçir. Yazıcının gəncliyi postmodernizmin inkişafının çiçəklənən vaxtına tuş gəldiyindən bu dövrdəki əsərləri (“İlk məhəbbət, son ayın” (1975), “Mələfələr arasında” (1978), “Sement bağı” (1978), “Qərib insanların təsəllisi” (1981)) insanı dəhşətə gətirən gözlənilməz hadisələrlə

doludur və postmodernizmin destruktiv ruhuna uyğun olaraq tabuları qırır.

Y.Makyuenin həyat fəlsəfəsi “empatiya” anlayışının ətrafında cəmləşib: “Özümüzü başqa insanların yerində hiss etməyi bacarmaq insanlığın ürəyində durur. Bu mərhəmətin mahiyyəti və məənəviyyatın başlanğıcıdır”.¹ O, bunu həm uşaqlar, həm də böyükklər üçün yazdığı “Xəyalpərəsti” (1994) əsərində hərfi mənada göstərmişdir. Əsərin 11 yaşlı qəhrəmanı Piteri həmyaşıdlarından xəyalpərəstliyi fərqləndirir. O, başına gələn əhvalatlarda bəzən şüurlu, bəzən də şüursuz şəkildə özünü başqalarının yerinə qoya bilsə də, bu zaman xəyal etdiyini bilmir və hər şey ona real görünür.

Yaradıcılığının viktorian ənənələrə “üsyan” xarakteri daşıyan erkən dövründən fərqli olaraq yetkin dövründə Makyuen ingilis postmodern nəsrinin əsas xüsusiyyətlərini əxz edir və bu vaxtdan etibarən əsərlərində viktorian romanına xas bir sıra cəhətlər özünü göstərməyə başlayır:

- Realizm – Makyuen yaradıcılığında gündəlik həyatın real təsviri;
- Mənəviyyat – açıq didaktizmin yoxluğu zəminində empatiya hissini yaradılması hesabına (“özünə rəva bilmədiyini başqasına rəva bilmə”) mənəviyyatla bağlı məsələlərin yer alması;
- Nikbinlik – qəhrəmanın layiq olduğu xoşbəxtliyə qovuşması, “pislərin” layiq olduğu cəzanı alması;
- Əsərlərinin sırasıvə vətəndaşların gündəlik həyat qayğılarını, cəmiyyətdə öz yerlərini tutmağa çalışmalarını əks etdirməsi;
- Şəxsiyyətin formalaşması və dəyişməsini təsvir edən yeni növ “tərbiyə romanı”nı yazması (insanın yüksəlişini, onun həyat təcrübəsi qazanmasını və həyatdakı yerini tapmasını tərənnüm edir) və s.

Makyuen özünü təkrarlamayı sevməyən yazıçılardan olub daim axtarışdadır. O, hər bir əsərində real həyatda baş verəcək və baş verən hadisələrdən yazaraq bizi düşündürür, sanki sən bu vəziyyətdə nə edərdin deyər, sual verir; övladın bir gün supermarketdən oğurlansa, nə edərdin (“Zamana qovuşmuş uşaq”), həyata necə davam edərdin? Sevdinin qadını qorumaq üçün nə edərdin, həbsə düşməmək üçün inandığın insanlara xəyanət edərdinmi (“Günahsız”? Həyata baxışı səninkindən kəskin fərqlənən insanla birgə yaşamağa davam edərdinmi (“Qara itlər”? Balaca bir uşağı xilas etmək üçün öz həyatından keçərdinmi (“Əbədi məhəbbət”)? İnsan həyatı və ləyaqətimi daha önəmlidir, yoxsa nəyin bahasına olursa olsun uğur qazanmaq və incəsənət əsəri yaratmaq (“Amsterdam”) və s.

¹<http://www.theguardian.com/world/2001/sep/15/september11.politicsphilosophyandsociety2>

III fəslin “*Y.Makyuenin əsərlərində postmodernizm və viktorianlıq*” adlı ikinci bölməsi beş paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqraf ““*Zamana qovuşmuş uşaq*” romanı ilə *Y.Makyuen yaradıcılığında Britaniya postmodern realizminə keçid*” adlanır.

Müəllifin 1987-ci ildə işiq üzü görən “*Zamana qovuşmuş uşaq*” romanı və ondan sonra bu günədək yazdığı bütün digər romanlarda biz artıq məhvələrin itirildiyi dünyada bir nisgil, keçmişə qayıdış, xatirələrin yaradıcı qüvvəsini və dərin psixologizm görürük. Bu andan etibarən Makyuen qəhrəmanları artıq dağıtmağa deyil, dağıdılmışların üzərində yeni bir həyat qurmağa can atırlar. Əsərdə üç yaşlı qızlarını supermarketdə itirən valideynlər ikillik ayrılıq, itkini qəbul etməməklə səciyyələnən tənhalıq və kədərdən sonra əsərin sonuna yaxın özlərində güc tapıb yeni bir həyata, ikinci körpəyə ailə səadətlərini bərpa etməyə imkan verirlər. Belə bir dönüş nöqtəsindən sonra yazıcının əsərlərində modernizm üstünlük təşkil etməyə başlasa da, postmodernizm geri çəkilmir, ilk əsərlərində rast gəlinən primitiv, epataja işləyən eksplisit şəkildən daha dərin qata keçib implisit xarakter alır. “*Zamana qovuşmuş uşaq*” əsərində biz Tetçer dövrünün uşaqlara münasibət barəsində viktorian dövrü ilə dialoqa girməsi, pastiş, fragmentarlıq və xronoloji ardıcılığın pozulması, janrların qovuşması, həqiqiliyi əsər boyunca təkzib edilməyən fəvqəltəbii hadisə, zamanın subyektivliyi və s. kimi postmodern xüsusiyyətlərlə qarşılaşırıq.

III fəslin ikinci bölməsinin ikinci paraqrafı ““*Əbədi məhəbbət*” əsərində bədii və elmi üslublar arasındakı sərhədlərin silinməsi postmodernist poetikanın ifadə forması kimi” adlanır.

“*Əbədi məhəbbət*” romanı Makyuen yaradıcılığının ən parlaq əsərlərindən olub təkcə bir nəfər insanın xaos və gözlənilməzliyə yuvarlanan həyatına nəzarəti saxlamaq uğrunda maraqlı mübarizəsini nəql edən nəfəskəsici süjeti ilə deyil, həm də irrasional və izaholunmaz hadisələrin həyatımıza dağıdıcı təsirinin real təsviri ilə yadda qalır.¹ Əsərdə, həmçinin bütün dövrlər üçün öz aktuallığını qoruyub saxlayan, lakin hələ də öz cavabını tapmayan sevginin mənası, həyatın məqsədi, sevgi və əxlaq, subyektivlik və obyektivlik, psixologiya və epistemologiya (bilik nəzəriyyələri) kimi bəşəri problemləri həll etməyə bir cəhd görürük. Makyuen hətta komik planda yazarkən belə ciddi yazar olaraq qalır və məhz bu cür “sanballı” suallara marağına görə ya təqdir olunmalı, ya da postmodernizmin bəşəri suallardan imtina etməsinin onların dəyərini

¹ Rennison N. Contemporary British Novelists. London: Routledge, 2005, p.88

azaltmadığını düşündüyü üçün tənqid olunmalıdır.¹

Əsərin qəhrəmanı Conun qızıl qaydası “inanmaq görməkdir” (“seeing is believing” (görmək inanmaqdır) məşhur deyiminin əksi) belə bir subyektiv, lakin qərəzli fikri ifadə edir ki, artıq formalaşmış anlayışlarımız bizi nəyə inandırırsa, onu da “görürük”. Həyata bu cür baxış əsərin sonunda Co marsda məskən salmağın perspektivləri haqda danışarkən Klarissanın cavabından aydın sezilir: “Mənası nədir? Bura gözəl olsa da, biz hələ də xoşbəxt deyilik”.²

III fəslin ikinci bölməsinin üçüncü paragrafı “*“Günahın yuyulması” romanında intermətnlilik və viktorian motivlər*” adlanır.

“Günahın yuyulması” (2001) Y.Makyuenin bugünkü günədək yazdığı ən irimiqyaslı və görkəmli romanı olub, postmodern, modern və klassik təhkiyə üsullarından istifadə edilərək yazılmışdır və bu səbəbdən həm realist, həm də postmodern roman kimi nəzərdən keçirilir. Əsər sonda yazıçıya çevrilən, düzəldilməsi qeyri-mümkün olan səhv edərək bir-birini sevən iki gəncin həyatını məhv etdiyini başa düşən, ömrü boyu peşmanlıq hissi keçirən və günahını yüngülləşdirmək üçün hekayə uyduran balaca Brayoninin hekayəsidir. Özünə bəraət qazandırmamaq və insanları hər hansı bir hərəkətə təhrik edən qüvvələri üzə çıxarmaq üçün Brayoni, hərşeyəqədər təhkiyəçi baş verən hadisələrə, eləcə də qəhrəmanların fikir və qərarlarına şərh verir. O artıq yeganə məqsədi nəsihətçilik olan təsvirçi təhkiyəçi yox, eyni hadisəni müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərdən təqdim etməyə ehtiyac duyan və bu yolla da, bizə insanların hər şeyi necə də asanlıqla “yanlış, tamamilə yanlış” anlama biləcəklərini göstərən yazıçıdır. Biz bunu qərəzsiz psixoloji realizm adlandırırıq və postmodern düşüncə tərzini də buradan başlayır: “Dəqiq cavablar dövrü sona çatmışdır. Həmçinin obraz və süjetlər dövrü də. Özünün jurnal qeydlərinə baxmayaraq, o daha obrazlara inanmırdı. Bunlar köhnə metodlar olub on doqquzuncu əsrə məxsus idi. Obraz konsepsiyasının özü müasir psixologiyanın üzə çıxardığı kimi səhvlər üzərində qurulmuşdu. Süjetlər də təkərləri artıq yeriməyən paslı maşın hissələri kimi idi. Müasir bəstəkar Motsart kimi simfoniya bəstələyə bilmədiyi kimi müasir yazıçı da obraz və süjetlər yarada bilmirdi”.³

III fəslin ikinci bölməsinin dördüncü paragrafı “*“Çezil sahilində” novellası neoviktorian roman kimi*” adlanır.

¹ Childs P. Ian McEwan's Enduring Love, London: Routledge, 2007, p.xi

² McEwan I. Enduring Love. New York: Rosetta Books LLC, 2003, p.322

³ McEwan I. Atonement. London: Vintage Books, 2007, p.281

Britaniya ədəbiyyatının aparıcı yazarlarından olan Yen Makyuen (1948) digər əsərlərində olduğu kimi “Çezil sahilində” əsərində də hər şeyi bir hadisənin ətrafında düyünləmişdir. Fərq ondan ibarətdir ki, digər əsərlərdə belə bir hadisə nəhs, məşum xarakter daşıyaraq obrazların dinc həyatına qəfil müdaxilə edirdisə, bu əsərdə insan həyatının ən önəmli və xoşbəxt hadisələrindən olan toy günü, daha dəqiq desək, zifaf gecəsi uğursuzluqla bitir. Digər fərq isə, bu əsərdə Makyuenin hər şeyi bilən təhkiyəçi rolunda çıxış edərək bir növ utancaq qəhrəmanlarının əvəzinə olub-keçənləri bizə nəql etməsi, olacaqlardan xəbər verməsi və çıxış yolunu göstərməsidir. Daha mühüm bir fərq isə bu kiçikhəcmli roman-novellanın viktorian dövrü ilə dialoq yaratmaq cəhdi olub pastiş yaratmasıdır: əsər sanki bizə göstərir ki, viktorian dövrünün yazıçısı postmodern dövrdə yaşayıb yaratsaydı, ortaya necə bir əsər çıxardı.

Makyuen bütün yaradıcılığı boyu insanlararası münasibətlərin müxtəlif aspektlərinə toxunmuş, yaradıcılığının yetkin dövründə isə daha çox insanlararası anlaşılmazlıqların mürəkkəblikləri üzərində dayanmış, bu cür anlaşılmazlıqların nələrə gətirib çıxara biləcəklərini təsvir etmişdir. Müəllif “Çezil sahilində” əsərindən danışarkən burada xüsusilə insanların nəinki öz hisslərini bir-birinə, hətta özlərinə belə izah edə bilməmələri nəticəsində yaranan anlaşılmazlıqların münasibətləri dağıtdığını, geriye yol olsa da, qürur və özünüinandırma kimi emosiyaların bir çox hallarda buna imkan vermədiyini qeyd etmişdir.¹ Əsər bir tərəfdən realist ənənələri davam etdirib, digər tərəfdən isə onları implisit şəkildə dekonstruksiya etdiyindən neoviktorian romanı hesab edilə bilər.

III fəslin ikinci bölməsinin sonuncu, beşinci paraqrafı “*“Qoz qabığı” – “Hamlet”in yeni variantı*” adlanır.

Haqsızlıq və xəyanətə qarşı etiraz səsinə ucaldan Hamletin səsi bu dəfə “Qoz qabığı”ndan (2016) gəldi. Makyuenin Hamleti hələ ana bətnindədir və doğulmasına təxminən iki həftə qalır. “Mən burada, qadının içində baş-ayaq vəziyyətdəyəm. Qollarım səbirlə çarpazlanmış halda hey gözləyir və bilmək istəyirəm ki, kimin içindəyəm və nə üçün burdayam”.² Əsər dölün bu iki – ontoloji (kimin?) və epistemoloji (nə üçün?) sualı ilə başlayır və sonadək biz hadisələri yalnız onun, bu “etibarsız təhkiyəçi”nin təqdimatında oxuyur, qulaqlarının eşitdiklərini eşidir və gördüyünü təxmin etdiklərini

¹ Conversations with Ian McEwan / Ed. by Ryan Roberts, Jackson: University Press of Mississippi, 2010, p.188

² McEwan I. Nutshell. New York: Nan A. Talese, 2016, p.1

görürük. Nə qədər ki, doğulmayıb kiçik məkana sığışdırılmasına rəğmən özünü “məsum”, “hər cür öhdəlik və məsuliyyətdən uzaq”, “azad ruhlu” hiss edir və “olum”un ona bəxş etdiyi şüurlu həyatdan baş açmağa can atır. Körpə özünü məsum hesab etsə də, artıq ilk fəsildən müəyyənləşdirir ki, anası, dolayısı ilə o özü sui-qəsd planının iştirakçısıdır, onun öhdəsinə isə bu qəsdə mane olmaq, yaxud da intiqam almaq vəzifəsi düşür, çünki sui-qəsd anası və anasının sevgilisi olan əmisi tərəfindən atasına hazırlanır. Əsərin süjetindən əlavə adlar (Gertruda – Trudi, Klavdi – Klod) intermənliklik və motivlər (“olum, ya ölüm”, “xəyanət”, “intiqam”, “romantik sevgi”, “övlad sevgisi” və s.) bizi Şekspirin “Hamlet” əsərini yeni təqdimatda oxuduğumuza əmin edir. Bununla belə, itiağıllı və kinayəli “Hamlet”imiz baş-ayaq durduğu kimi, əsərdə də postmodernizmin mahiyyətinə uyğun olaraq bəzi mühüm məqamlar bir qədər əks şəkildə işlənmiş, “Maqbet”dəki motivlər də əsərə qarışmışdır. Hamlet Danimarkanı “həbsxana” adlandırırsa da, “Qoz qabığı”nda həbsxana həqiqi mənə daşıyır və əsərdə qanundan qaçmağın mümkünsüzlüyü ifadə olunur.

Nəticədə dissertasiya işində əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Əvvəllər postmodern əsərlərdə xaotiklik, yüksək fraqmentarlıq, güclü pessimizm və dağıdıcılıq ruhu görürdüksə, indi müəlliflər dövrün fəlakətlərinə daha yumşaq reaksiya verir, yeni növ humanizmlə çıxış edirlər: insan olmaq həm də qeyri-mükəmməl olmaqdır, insan olmaq nəinki başqalarına, həm də özünə qarşı mərhəmətli olmaq, ayrı-seçkilik qoymadan hamı ilə insan kimi rəftar etmək deməkdir.
2. İnsan yaddaşı “ideallaşdırma”ğa qadir olduğu kimi “naqisləşdirmə”yə də qadirdir və postmodernizm hər cür illüziyadan uzaq durduğundan viktorian dövrünə münasibətdə ikinci yolu seçdi və böyük ironiya ilə viktorian romanında əks olunan “reallıqlar”ı öz prizmasından dekonstruksiya edərək əslində viktorian insanının elə biz özümüz olduğunu – bizim elə həmişə öz mahiyyətimizə sadıq qaldığımızı, sadəcə olaraq işıqlandırılmayan tərəflərimizi nümayiş etdirdi.
3. Postmodernizm dövrünün məhsulu olan neoviktorian romanlarında viktorian romanları istər dekonstruktiv şəkildə yenidən yazılanda, istərsə də pastiş vasitəsilə hadisələri viktorian dövründə baş verən yeni bir roman yazılanda həmin dövrün senzurasına məhəl qoymayaraq müasir oxucunun tələblərinə cavab verən hibrid əsər yaradılır.
4. Y. Makyuen əsərlərində bir tərəfdən ingilis ədəbi ənənələrini davam etdirir (məs., empirizmə sadıqlıq, ingilislərə xas yumor və sarkazm, deyilməmiş nəsnələrin qalması), digər tərəfdən isə bu ənənələrin

çərçivələrini darmadağın edir (məs., əsərə fraqmentarlıq qatır, kollaj yaradır, müxtəlif növ eksperimentlər edir, məs., hadisələri ləngidilmiş zamanda nəql edir).

5. “Hər şey olar” şüarı ilə qarşısına çıxan hər şeyi məhv edən postmodernizm ingilis ədəbiyyatında istədiyi xaosu yarada bilmədi. Hər şeyə şübhə ilə yanaşan, empirik ənənələrə sadıq Darvinin vətəndə postmodernizmə ehtiyatla yanaşıldı və postmodernizm özünün radikal formasında burada çox zəif cığır açaraq realist ənənə ilə birləşərək Britaniya postmodern realizmini yaratdı.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəalar müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Postmodernizmə dair // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2012, № 1, s.274-281
2. Culian Barnsın “İngiltərə, İngiltərə” əsərində orijinal və simulyakr / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II c. Bakı: AMİU, 2012, s.47-48
3. Postmodernizm dövründə şəxsiyyətin reinterpretasiyası / Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu çərçivəsində Azərbaycan Dillər Univesitetinə həvalə olunmuş “Postmodern dövrdə milli özünüdərk” bölməsinin materialları, Bakı: Mütərcim, 31 oktyabr – 1 noyabr 2013 s.135-137
4. Postmodern dövrdə şəxsiyyət problemi // Elmi əsərlər. Bakı: BSU, 2013, № 2, s.103-107
5. Yen Makyuenin “Əbədi məhəbbət” əsəri elmin xidmətində / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II c. Bakı: ADU, 2013, s.149-152
6. The Sorrows of Young Briony in Ian McEwan’s *Atonement* / Lit Cri’14, III. Literary Criticism Conference Proceedings, 2014, Istanbul: DAKAM Publishing, p.249-252
7. Neo-viktorian romanı postmodern janr kimi // Bakı: İpək yolu AU, 2014, № 4, s.106-113
8. Yen Makyuen yaradıcılığı postmodern kontekstdə (“Zamana qovuşmuş uşaq” əsərinin timsalında) / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II c. Bakı: ADİU, 2015, s.15-17
9. Yen Makyuenin “Çezil sahilində” novellasında viktorian romanla dialoq // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2016, s.170-176
10. Viktorian romanının başlıca xüsusiyyətləri // Filologiya məsələləri,

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı 2016, № 5, s.332-336

11. Realism vs. Postmodernism // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, № 7(61) 2016. Часть 3, с.82-86
12. Yen Makyuenin yaradıcılığında “empatiya” əsas leytmotiv kimi / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II c. Bakı: ADNSU, 2016, s.147-149
13. Britaniya postmodern ədəbiyyatı // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, s.231-234
14. Hamlet in a “Nutshell” – postmodern interpretation of the famous tragedy of all time // “Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»” 2017, № 2 (14), s.50-53

АНГЛИЙСКАЯ ПОСТМОДЕРНИСТСКАЯ ПРОЗА И ВИКТОРИАНСКИЙ РОМАН. ТВОРЧЕСТВО Й.МАКЬЮЭНА

Резюме

Диссертационная работа посвящена исследованию английской постмодернистской прозы и творчеству Йэна Макьюэна в этом контексте. Она состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

В введении обосновывается актуальность выбранной темы, определяется объект и предмет исследования, его цели и задачи, раскрывается научная новизна, методологическая основа, теоретическая и практическая значимость, а также содержится информация об апробации и структуре работы.

Первая глава – «Викторианский роман в историческом контексте» делится на два раздела. Она повествует о социально-политической и экономической обстановке викторианской эпохи, рассматривает основные характеристики викторианского романа и проводит анализ произведений выдающихся писателей викторианства.

Вторая глава – «Особенности английской постмодернистской прозы и зарождения неовикторианского романа» состоит из трёх подразделов. Постмодернизм здесь рассматривается как течение в общем, а далее изучается его проявление в английской литературе. В данной главе выявляется также диалектическая связь между неовикторианским (перевоплощение викторианского романа в форме постмодернизма) и викторианским романом.

Третья глава – «Творчество Йэна Макьюэна» делится на два раздела и включает описание пяти его лучших произведений («Дитя во времени», «Невыносимая любовь», «Искупление», «На берегу», «Ореховая скорлупа»). Она затрагивает биографию И.Макьюэна, его мировоззрение, демонстрирует эволюцию его работ и проявление постмодернистского стиля в его произведениях.

В заключении обобщены основные выводы исследования.

ENGLISH POSTMODERN PROSE AND VICTORIAN NOVEL.
I. MCEWAN'S CREATIVE ACTIVITY

Summary

The dissertation examines English postmodern prose and analyses Ian McEwan's creative activity in that context. It consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of works cited.

The introduction discusses the topicality of the dissertation theme, defines its subject matter, the aim and objectives, explains its scientific novelty, methodological basis, theoretical and practical importance. It also gives information about the structure of the research paper and the approbation process.

Chapter 1 "Victorian Novel in Historical Context" is divided into two subchapters. It explores the socio-political and economical state of the Victorian age, highlights the characteristics of the Victorian novel and analyses the work of the great Victorian novelists.

Chapter 2 "Characteristics of English Postmodern Prose and Emergence of Neo-Victorian Novel" comprises three subchapters. Postmodernism is studied here first in general terms and later in the context of English literature. The chapter also reveals dialectical relationship between neo-Victorian (re-emergence of the Victorian novel in a postmodern form) and Victorian novels.

Chapter 3 "I. McEwan's Creative Activity" is made up of two subchapters and includes the analysis of his five best novels (*Child in Time*, *Enduring Love*, *Atonement*, *On Chesil Beach*, and *Nutshell*). It outlines Ian McEwan's biography, views on life and elaborates on the maturation of his works and their postmodern nature.

The conclusion summarises the important findings of the research.

Çapa imzalanıb: 06.11.2018
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ХАДИДЖА КАБЛА БАДАЛ ГЫЗЫ ДЖАФАРОВА

АНГЛИЙСКАЯ ПОСТМОДЕРНИСТКАЯ ПРОЗА И
ВИКТОРИАНСКИЙ РОМАН. ТВОРЧЕСТВО Й.МАКЬЮЭНА

5718.01 – Мировая литература (английская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2018